

nin tesbit edilebildiği kadarıyla Süleymaniye (Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 109, müellif nüshasından Derviş Hüseyin'in 1211'de [1796] istinsah ettiği ve Esrar Dede'nin Galata Mevlevihânesi'ne vakfettiği nüsha), Millet (Ali Emîrî, Tarih, nr. 756), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 89, 1247, 3894, 9620), Atatürk Üniversitesi (Agâh Sırrı Levend, nr. 542), Konya Mevlânâ Müzesi (nr. 1502) kütüphaneleriyle Viyana (bk. Flügel, II, 412), Paris (bk. Babinger [Üçok], s. 348) ve Kahire'de (bk. *Fihrisü'l-mahtûâtî't-Türkiyyeti'l-ʿOsmâniyye*, I, 154) olmak üzere toplam on bir nüshası bulunmaktadır. Eser ayrıca Ali Enver tarafından kısaltılarak *Semâhâne-i Edeb* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1309). Tezkire üzerinde değişik üniversitelerde lisans tezi olarak yapılmış çeşitli araştırmaların yanı sıra Namık Kemal Aras'ın yüksek lisans (*Esrar Dede'nin Tezkire-i Şuârâ-yı Mevleviyesi*, Ankara 1987, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve İlhan Genç'in doktora tezi (*Esrar Dede, Tezkire-i Şu'ara-yı Mevleviyye* [İnceleme-Metin], Erzurum 1986, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) çalışmaları bulunmaktadır. 2. *Divan* (İstanbul 1257). Yaklaşık 3600 beyitten meydana gelen eserde iki na't, Mevlânâ için dört, Şems-i Tebrîzî için bir methiye, "Neşîde-i Mevleviyyâne" adlı bir müveşşah kaside, Mevlevîlik'le ilgili bir diğer kaside, Şeyh Galib, Fasîh Dede ve İsmâil Ankaravî için birer methiye, bir terkihibend, dört terciibend, altı tahmîs, üç muhammes, bir müseddes, altı murabba bulunmaktadır. Ardından 252 gazel, yedi tarih (bu tarihler Kasımpaşa Mevlevihânesi'nin tamiri, Şeyh Galib'in kızı Zübeyde Hanım'ın doğumu, Şeyh Mehmed'in oğlu İsmâil'in doğumu, Derviş Niyâz-ı Mevlevî'nin vefatı, Abdülhalim Neyyir ile Derviş Nûri'nin çileleri, Manastırlı Hâfız ile Kaygusuz Baba'nın vefatı için söylenmiştir, bk. *Divan*, s. 130-133), on üç kıta, 145 rubâî, on beş beyti na't olan kırk beyitlik bir mesnevi yer almaktadır. Gazellerin biri Arapça, biri Farsça, kitaların ikisi, rubâîlerin de sekizi Farsça'dır. Ayrıca Türkçe-Rumca bir mülemma' gazel mevcuttur. Divanın çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3302, 3741, Hâlet Efendi, nr. 694, Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 162; Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2461 [müellif hattı]). 3. *Mübâreknâme-i Esrâr*. "Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbında nazmedilen 145 beyitlik bu mesnevîde şair Mevlevîlik'le ilgili çeşit-

li hususlar üzerinde durmaktadır. Eser divanın sonunda yayımlanmıştır (s. 148-153). 4. *Fütüvvetnâme-i Esrâr*. "Bin iki yüz on bir içre eyledim tekmil-i kâr" mısraında da ifade edildiği üzere şair bu eserini 1211'de (1796) vefatından kısa bir müddet önce yazmıştır. "Fâilâtün mefâilün feilün" kalıbında nazmedilen ve fütüvvet, fütüvvet ehli vb. konuların işlendiği 176 beyitten meydana gelen mesnevi divanın sonunda neşredilmiştir (s. 153-160). Eserin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 334). 5. *Lugat-ı Talyan*. İtalyanca'dan Türkçe'ye bir sözlüktür. Hüseyin Said Çelebi'nin tanıttığı (*Peyâm-ı Sabâh* [edebî nüsha], [1336] nr. 32), İhsan Mahvî'nin müellif nüshasını gördüğünü söyleyerek hakkında bilgi verdiği (bk. Ergun, III, 1346) bu eserin günümüzde nerede olduğu bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Esrar Dede, *Divân-ı Belâgat-unvân-ı Esrâr Dede*, İstanbul 1257; a.mlf., *Tezkire-i Şuârâ-yı Mevleviyye*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 109; Fatîh, *Tezkire*, s. 9-10; Flügel, *Handschriften*, II, 412; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 7; *Sicill-i Osmânî*, I, 129; Gibb, *HOP*, IV, 207-209; *Osmanlı Müellifleri*, II, 80-81; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, V, 153; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1344-1352; *Şairler Tezkireleri*, İstanbul 1947, s. 582-584; TCYK, s. 7; TYDK, III, 870-873; Gölpinarlı, *Katalog*, I, 186-187; II, 347; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 16, 193, 209-210, 226-227, 286-288, 305, 315; Kocaturk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 526-527; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 348-351; Banarlı, *RTET*, II, 789-790; Babinger (Üçok), s. 347-348; *Fihrisü'l-mahtûâtî't-Türkiyyeti'l-ʿOsmâniyye*: 1870-1980 (nşr. Dârü'l-Kütüb'l-kavmiyye), Kahire 1987, I, 154; Rusuhî Baykara, *XVIII. Asır Şairlerinden Mehmed Esrar Dede, Hayatı, Tasavvufî Edebî Şahsiyeti, Eserleri* (mezuniyet tezi), Türkiye Enstitüsü, Tez, nr. 116; Erkut Demirel, *Esrar Dede Divanı'nda Aşk Mefhumu* (mezuniyet tezi), İÜ Ktp., nr. 8494; Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'arâ Tezkireleri*, Erzurum 1988, s. 157-161; Fahir İz, "Esrar Dede", *EI² Suppl.* (İng.), s. 283; Hasan Aksoy, "Esrar Dede", *TDEA*, III, 106.

HASAN AKSOY

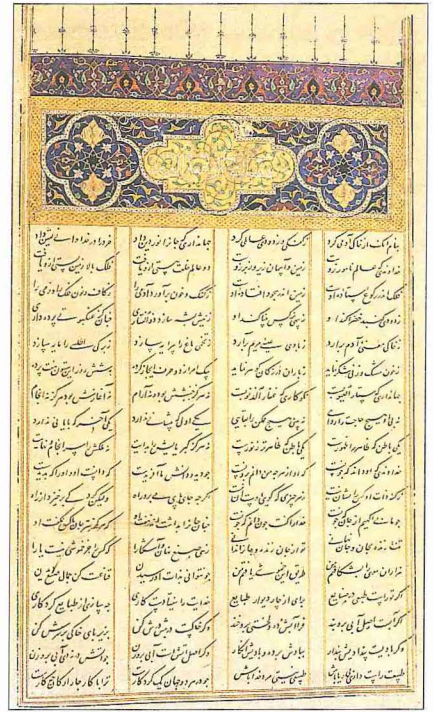
ESRÂRNÂME

(أسرارنامه)

Ferîdüddin Attâr'ın
(ö. 618/1221)

tasavvufî mesnevisi.

Bazı tasavvufî ilkeleri hikâye ve efsaneler yardımıyla açıklamak üzere kaleme alınmış olup Attâr'ın ilk mesnevilerindendir. Bir rivayete göre Mevlânâ ba-

Ferîdüddin Attâr'ın *Esrarname* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 234, vr. 608^h)

bası ile birlikte Nişâbur'da Attâr'la görüştüğünde (Devletşah, s. 193) Attâr ona *Esrarname*'yi hediye etmiş, Mevlânâ da *Meşnevî*'sinde bu eserden geniş ölçüde faydalanmıştır. Tasavvuf ilkelerini "usûl" olarak adlandıran Attâr, yirmi altı bölümden oluşan eserinin her bölümünde usûlün birini (asl) açıklar. Tevhid-ile ilgili birinci bölümde insanın topraktan yaratılışı, Hz. İsmâ'nın ve diğer peygamberlerin doğuşu anlatılır. Ayrıca canlı cansız her şeyin iradesinin Allah'ın elinde bulunduğu, ibadetin âhiret yolunun azığı olduğu ifade edilir. Peygamberlerin methine ayrılan ikinci bölümde mi'râc olayı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu bölüm, şairin Hz. Peygamber'-den şefaât dilemesiyle son bulur. Üçüncü bölümde ashabın faziletleri söz konusu edilir. Bundan sonraki bölümlerde tasavvufî meselelerden, bu yolun güçlüklerinden, dünyanın değersizliğinden, dünya ve âhiret mutluluğu için ilim, amel ve müşâhede'nin gerekliliğinden bahsedilir. Bunları insanın, cansız varlıkların ve bitkilerin gelişme devrelerinin anlatılması takip eder. Bütün bu bölümlerde doksan dokuz hikâye ve efsane yer alır. Attâr bu eserinde âyet ve ha-

dislerin yanı sıra tıp ve astronomi teorilerine de yer vermiştir.

Dünya kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları bulunan *Esrârname* (bk. Hânâbâ, I, 299) iki defa basılmış (Tahran 1298; 1316 hş.), son olarak Sâdık Gevherî'n tarafından Türkiye'deki yazmalarına dayanılarak yeniden yayımlanmıştır (Tahran 1338 hş./1959).

Esrârname'nin, XV. yüzyıl şairlerinden Ahmedî'ye ait olduğu kabul edilen Türkçe tercümesinin Akkoyunlular devrinde Tebriz'de yaşayan aynı adlı bir başka şair tarafından yapıldığı tesbit edilmiştir (bk. AHMEDÎ, Akkoyunlu).

BİBLİYOGRAFYA :

Devletşah, *Tezkire*, s. 193; H. Ritter, *Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Fariduddin Attâr*, Leiden 1955, s. 30; a.mlf., "Attâr", *IA*, II, 8; a.mlf., "Attâr", *El²* (İng.), I, 753; Ryppka, *HIL*, s. 239; Hânâbâ, *Fihrist*, I, 299; Nihat Azamat, "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yusuf u Zeliha, Esrarnâme Tercümesi", *Os.Ar.*, VII (1988), s. 320-327; *DMF*, I, 136; B. Reinert, "Attâr", *Elr.*, III, 24.

DÂVÜD İBRÂHİMİ

ESRÂRÜ'İ-BELÂĞA

(أسرار البلاغة)

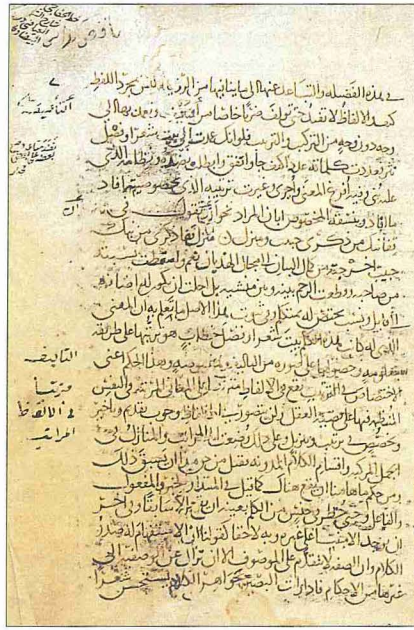
Abdülkâhir el-Cürcânî'nin

(ö. 471/1078-79)

belâğatın beyan kısmına dair eseri.

IV. (X.) yüzyıl sonlarından itibaren yazılan Arap dili ve edebiyatına dair eserlerde belâğatla ilgili meselelere daha çok önem verildiği görülmektedir. Bu arada, belâğat ilminin beyan kısmı hakkında bilgi vermek ve onu kendi mantığı içinde tutarlı felsefî bir temele oturtmak için yazılan önemli eserlerden biri de *Esrârü'l-belâğa*'dır. Abdülkâhir el-Cürcânî eserinde faydalandığı kaynakları açıkça belirtmemekle beraber Sîbeveyhi, Câhiz, Müberred, Âmidî, Ebû Ali el-Fârîsî ve Ebû Hilâl el-Askerî gibi âlimlerden nakillerde bulunmuş, bunun yanında görüşlerini açıklarken hem Câhiliye devri hem de İslâmî dönem şairlerinden çokça beyitler nakletmiştir. H. Ritter, *Esrârü'l-belâğa* neşrinde bu nakillerin kaynaklarını göstermeye çalışmıştır.

Cürcânî *Esrârü'l-belâğa*'da esasen belâğatın beyan kısmının konuları olan teşbih, istiare, mecaz, temsil ve kinaye yanında bedî ilminin meselelerinden cinas, seci ve tatbiki ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Kendi zamanındaki edebî tenkit ve belâğat anlayışı üzerinde durarak

Esrârü'l-belâğa'dan bir sayfa (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 654, vr. 2*)

bu konuda gerçek anlamda ilmi düşüncenin eksikliğinden ve müelliflerin edebî sanatların temelini teşkil eden meselelerle meşgul olmamasından yakını; böylece edebî zevkin hem öznel (sübjektif) hem de nesnel (objektif) yönlerini ele alan yeni bir ilim dalının (beyan) temellerini ortaya koyar. *Esrârü'l-belâğa* serikât-ı şi'riyye (intihal) konusu ile sona erer. Eserde bu konular belli bir düzen içinde ele alınmayıp dağınık şekilde anlatılmıştır. Bu haliyle eser, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan benzerleri gibi öğretici olmaktan çok nazarî olarak beyan ilminin temellendirilmesi maksadıyla kaleme alındığı intibainı vermektedir. *Esrârü'l-belâğa*'nın, müellifin *Delâ'ilü'l-i'câz*'ı gibi bir plan uygulanmadan yazılması birtakım tekrar ve tedâhülle-re yol açmış, bu sebeple Fahreddin er-Râzî esere yeni bir şekil vermiştir (bk. DELÂİLÜ'İ-İCÂZ).

İlk defa Muhammed Abduh'un tashihleri ve Reşid Rızâ'nın açıklamaları ile basılan *Esrârü'l-belâğa* (Kahire 1320/1902) daha sonra Ahmed Mustafa el-Merâgî (Kahire 1367/1948), İngilizce uzun bir mukaddime ile H. Ritter (İstanbul 1954) ve Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî (Kahire 1972) tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Ofset usulüyle çeşitli baskıları yapılan bu neşirler içinde H. Ritter'in

çalışmasının büyük bir emek mahsulü olduğunu belirtmek gerekir. *Esrârü'l-belâğa* H. Ritter tarafından *Die Geheimnisse der Wortkunst (Asrâr al-balâğa)* des 'Abdalqâhir al-Cürcânî adıyla Almanca'ya (Wiesbaden 1959), Celîl-i Teclîl tarafından da Farsça'ya (Tahran 1361 hş.) tercüme edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1954, nâşirin mukaddimesi, s. 1-26; Serkis, *Mu'cem*, I, 681; Şevki Dayf, *el-Belâğa: tetavvür ve târîh*, Kahire 1965, s. 190-219; Abdülazîz Atik, *Fî Târîhi'l-belâğati'l-'Arabîyye*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nehdati'l-'Arabiyye), s. 253-258; Ahmed Matlûb, *Abdülkâhir el-Cürcânî*, Beyrut 1393/1973, s. 37-40; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü'l-'Arabî*, Kahire 1396/1976, s. 249-263; Sâmî Mekki el-Ânî — Abdülvehhâb M. Ali el-Advânî, *el-Mektebe: ta'rif bi'l-meşâdiri'r-re'îsiyye ve'l-müşâ'ide fî dirâseti'l-luğa ve'l-edeb*, Bağdad 1399/1979, s. 180-183; Mâzin el-Mübârek, *el-Mucez fî târîhi'l-belâğa*, Dımaşk 1401/1981, s. 95-104; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-'ilmî*, Mekke 1983, s. 542-543; İhsan Abbas, *Târîhu'n-nağdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1404/1983, s. 429-438; M. Halefullah, "Nazariyyetü 'Abdülkâhir el-Cürcânî fî Esrârü'l-belâğa", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, II, İskenderiye 1944, s. 14-84; a.mlf., "Arap Edebiyatı: Edebi Tenkit Teorileri" (trc. Lamîi Güngören), *İslam Düşüncesi Tarihi* (ed. M. M. Şerif — Mustafa Armağan), İstanbul 1991, III, 255-257; Celîl-i Teclîl, "Abdülkâhir-i Cürcânî ve Esrârü'l-belâğa-i ü", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî Tebriz*, sy. 96, Tebriz 1349, s. 471-490; Hulûsî Kılıç, "Delâilü'l-i'câz", *DİA*, IX, 114-115.

HULÛSİ KILIÇ

ESRÂRÜ'İ-HİKMETİ'İ-MEŞRİKİYYE

(bk. HAY b. YAKZÂN).

ESRÂRÜ't-TEVHİD

(أسرار التوحيد)

Muhammed b. Münevver

b. Ebû Said-i Mihenî'nin

(VI./XII. yüzyıl)

Ebû Said-i Ebû'l-Hayr hakkında yazdığı menâkıbnâme.

Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın dördüncü kuşaktan torunu olan Muhammed b. Münevver, tam adı *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtis-Şeyh Ebî Sa'îd* olan eserinin önsözünde atası Ebû Saîd hakkında çocukluğundan beri bilgi toplamaya mekrukluğundan, daha önce amcasının oğlu Cemâleddin Ebû Ravh Lutfullah b. Ebû Sa'd'ın bu konuda *Hâlât ü Sühânân-i Şeyh Ebû Sa'îd* adlı bir kitap yazdığını, kendisinin ise buradaki bilgilere